

Kolekcja druków warszawskiej oficyny jezuickiej w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach

1. Drukarnia jezuitów w Warszawie

Początki drukarstwa w Warszawie łączą się z tzw. drukarnią latającą. Pierwszy druk warszawski wyszedł spod prasy wędrownego drukarza Mikołaja Scharffenbergera w 1578 roku. W czasie swego istnienia drukarnia latająca w latach 1578–1581 kilkakrotnie przebywała w Warszawie, gdzie wydała kilkanaście książek, głównie publikacji urzędowych oraz druków okolicznościowych¹. Po likwidacji warsztatu Scharffenbergera przez kolejne czterdzieści lat w Warszawie nie działała żadna oficyna. Stałe drukarstwo na terenie miasta datuje się od 1624 roku, gdy swój warsztat otworzył Jan Rossowski. Prawie przez cały XVII wiek działały tu drukarnie, których właścicielami byli mieszczanie, m.in. wspomniany Jan Rossowski, Jan Trepliński, Piotr Elert, Karol Schreiber. Produkcja wydawnicza tych oficyn obejmowała przede wszystkim zamówienia sejmów, dworu królewskiego, druki urzędowe, kościelne, niewielką ilość literatury pięknej oraz panegiryków. Pod koniec XVII wieku, gdy rozpoczęła działalność oficyna pijarów, wykupując warsztaty Elerta i Schreibera, drukarnie mieszczańskie przestały istnieć. Całość produkcji wydawniczej kształtowana była przez drukarnię zakonu pijarów².

Monopol pijarski przełamali dopiero jezuici, otwierając w 1716 roku drukarnię przy swoim kolegium. Warszawska ofi-

¹ K. Korotajowa: *Przeobrażenia organizacyjne warszawskich zakładów drukarskich w okresie staropolskim*. „Roczniki Biblioteczne” 1985, z. 1–2, s. 145–147.

² J. Szczepanec: *Warszawskie drukarnie mieszczańskie w dobie Oświecenia*. W: *Warszawscy drukarze – wydawcy – księgarze*. Warszawa 1995, s. 8–9.

cyna powstała z inicjatywy jezuita Stefana Puzyny, dzięki staraniom i funduszom jego brata Michała, który zakupił ją w Gdańsku i w 1716 roku przekazał zakonowi. Otwarto ją na tyłach budynku dawnego kolegium. Przy drukarni znajdowało się pomieszczenie do odlewania i szlifowania czcionek³. Na początku jezuita drukowali jedynie na własne potrzeby. W następnych latach, pod patronatem magnaterii, przystąpili do druku publikacji wykraczających poza potrzeby zakonu czy nawet Kościoła. W pierwszej połowie XVIII wieku, gdy powstała warszawska oficyna, Towarzystwo Jezusowe posiadało już drukarnie w Wilnie, Kaliszu, Lwowie, Poznaniu, Lublinie, Braniewie. W tym samym roku co warszawska została założona drukarnia w Sandomierzu, później powstały oficyny we Wrocławiu, Pińsku, Nieświeżu, Przemyślu i Połocku⁴.

Początkowo drukarnia była niewielka i wydawała jedynie druki wewnętrzne lub podręczniki szkolne. Mimo to często dochodziło do zatargu z pijarami, którzy skarżyli się, że jezuita zagrażają ich przywilejom. Przywilej królewski regulował sytuację prawną działalności oficyn i stanowił podstawowy dokument, na mocy którego zakon czy osoba świecka mogły prowadzić działalność typograficzną na użytek społeczny. Dlatego drukarze starali się o uzyskanie przywilejów gwarantujących im prawo do publikowania pism urzędowych, a zarazem chroniących ich przed nielegalnymi przedrukami⁵. Na mocy królewskich przywilejów drukarskich ukazywały się druki urzędowe (statuty, konstytucje, uchwały sejmowe) oraz wydawnictwa prawnicze (źródła i opracowania z zakresu prawa). Pozycja uprzywilejowana oficyn drukarskich pozwalała też na używanie tytułu „Drukarni JKMci i Rzeczypospolitej”⁶.

Zdarzało się jednak, że niektóre oficyny działały przez lata bez tych przywilejów. Tak było z warszawską drukarnią jezuita

³ *Jezuici Warszawa. W: Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 3, cz. 2. *Mazowsze z Podlasiem*. Pod red. K. Korotajowej i J. Krauze-Karpińskiej. Warszawa 2001, s. 129.

⁴ Tamże, s. 129–130.

⁵ J. Szczepaniec: dz. cyt., s. 13.

⁶ M. Juda: *Przywileje drukarskie w Polsce*. Lublin 1992, s. 60–75.

itów, która została zorganizowana w 1716 roku, a przywilej uzyskała dopiero od króla Augusta III w 1734 roku. Mimo to w tym okresie tłoczono druki wykraczające poza wewnętrzne potrzeby zakonu, m.in. książki Jana Fryderyka Sapięhy *Annotacje historyczne o początku [...] sławnego w Królestwie Polskim Orderu Kawalerów Białego Orła przez [...] króla Imci Augusta II [...] windykowanego* (1730) w wersji polskiej i łacińskiej oraz *Monumenta albo zebranie [...] ozdób [...] Panny Maryi w [...] obrazie Kodeńskim* w wersji łacińskiej (1721) i polskiej (1723). Na wymienionych drukach jezuita bezprawnie tytułował się Drukarnią Jego Królewskiej Mości⁷.

W pierwszym okresie działalności oficyny jezuickiej prefektami byli m.in.: Jakub Ress (1716–1717), Stefan Puzyna (1717–1734), Karol Wyrwicz (1758–1761). Na stanowisko prefekta wybierani byli przeważnie zasłużeni księża, profesorowie kolegiów, pełniący ważne funkcje w zakonie. Pomocnikami prefektów byli zaś bracia zakonni, często zawodowi drukarze, znający sztukę typografii. Produkcja drukarni od początku działalności była duża. W latach 1716–1735 wydano ponad 120 dzieł, a w latach 1735–1760 ponad 220, o łącznej objętości ponad 6700 arkuszy. Jezuita drukowali książki religijne, panegiryczno-okolicznościowe, programy teatru szkolnego oraz podręczniki i publikacje na potrzeby szkół. W 1733 roku rozpoczęli również druk „Kuriera Cudzoziemskiego”. Wydawali przede wszystkim druki w języku polskim i łacińskim⁸.

Dopiero w 1734 roku jezuita uzyskali od króla Augusta III przywilej zezwalający na swobodną działalność warszawskiej oficyny. Król jednocześnie zobowiązał ich do oddawania jednego egzemplarza drukowanych przez nich książek do biblioteki i dwóch egzemplarzy do kancelarii królewskiej. Dzięki uzyskanym przywilejom zmienił się profil drukarni. Nadal przeważała literatura religijna i kościelna oraz panegiryki. Pojawiły

⁷ P. Buchwald-Pelcowa: *Drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku. Rola książki w drodze ku Oświeceniu*. Warszawa 2003, s. 56–57.

⁸ *Jezuici Warszawa...*, s. 131–133.

się jednak dzieła literackie, druki urzędowe, polityczne, mowy sejmowe, kalendarze, książki medyczne oraz czasopisma w języku polskim. Zwiększyło się wydawanie książek na potrzeby kolegów, szczególnie utworów dramatycznych dla teatrów szkolnych. Nowym przedsięwzięciem były przedruki i wznowienia dzieł wydanych wcześniej, m.in. wydano ponownie dzieła Piotra Skargi⁹.

Zdecydowana zmiana profilu wydawniczego nastąpiła po objęciu prefektury przez Franciszka Bohomolca w 1762 roku. Znacznie zmniejszyła się liczba wydawanych druków panegirycznych i okolicznościowych, natomiast wzrosła liczba dzieł teologicznych, literatury pięknej i druków urzędowych. Ukazało się wiele ciekawych publikacji z zakresu historii, geografii, prawa, filozofii, medycyny, językoznawstwa oraz nauk matematyczno-przyrodniczych. Pojawiły się książki dotyczące gospodarstwa i ekonomii, regularnie wydawano też „Kalendarz Warszawski”. Zdecydowanie przeważały druki w języku polskim, mniej było łacińskich, pojedyncze druki wydano w języku francuskim i włoskim. Głównym celem Bohomolca jako drukarza i wydawcy była odnowa intelektualna, kulturalna i moralna społeczeństwa. Wiktor Gramatowski, charakteryzując jego działalność, pisał: „wyłowił on prawdziwe perły, zarówno pod względem treści jak artyzmu”¹⁰.

Niezwykle ważne w działalności jezuickiej oficyny było przejęcie od pijarów w 1737 roku druku czasopism: „Kurieria Polskiego”, poświęconego ważnym sprawom krajowym oraz „Uprzywilejowanych Wiadomości z Cudzych Krajów”, zawierających doniesienia z zagranicy. Po objęciu prefektury przez Bohomolca czasopisma te zmieniły profil oraz kilkakrotnie zmieniały nazwę. Od 1765 roku zamiast obu periodyków zaczęło wychodzić czasopismo „Wiadomości Warszawskie”, a od 1769 roku redakcję czasopisma przejął Stefan Łuskina, zmieniając tytuł na „Ga-

⁹ Tamże, s. 136–138.

¹⁰ W. Gramatowski: *Franciszek Bohomolec – wydawca, prefekt drukarni i redaktor „Wiadomości Warszawskich”*. „Roczniki Biblioteczne” 1970, nr 3–4, s. 547.

zetę Warszawską”. Mimo zmian periodyki te miały wspólny profil, taką samą szatę graficzną i objętość¹¹.

Oficina jezuicka formalnie przestała istnieć wraz z kasatą zakonu, jednak kontynuowała swoją pracę jako Drukarnia Nadworna, wydając zaplanowane lub już rozpoczęte dzieła. Po likwidacji zakonu Bohomolcowi oddzielnym przywilejem królewskim powierzono kierownictwo drukarni pojezuickiej. W 1784 roku oficynę przemianowano na Drukarnię Nadworną JKMci i Komisji Edukacji Narodowej, która funkcjonowała do czasu likwidacji przez władze pruskie w 1798 roku¹².

W ponad 28-tysięcznej kolekcji starych druków Biblioteki Śląskiej znajdują się dzieła pochodzące z niemal wszystkich drukarni jezuickich. Są wśród nich druki z Braniewa, Kalisza, Lublina, Lwowa, Poznania, Połocka, Nieświeża, Przemysła, Sandomierza, Wilna i Warszawy. Ponad 500 woluminów pochodzi z drukarni zakonnych prowadzonych przez jezuitów na terenie całej Rzeczypospolitej. Spod prasy drukarskiej przy kolegium jezuickim w Warszawie wyszło 60 dzieł. Niektóre z nich występują w dwóch lub więcej egzemplarzach; łącznie omawiany zbiór liczy 75 egzemplarzy.

Kolekcja warszawskiej drukarni jezuickiej zgromadzona w Bibliotece Śląskiej obejmuje dzieła wydane w całym okresie działalności oficyny, przed kasatą zakonu. Najstarszy druk z tej kolekcji, *Plinius Palaemonicus Magnus...* Krzysztofa Łosiewskiego, pochodzi z 1717 roku (sygn. 222363 I). Z pierwszych lat działalności warsztatu, gdy jezuita nie posiadali jeszcze przywilejów królewskich, pochodzi 18 dzieł. Najczęściej są to druki religijne i panegiryczno-okolicznościowe. Z następnych blisko trzydziestu lat zachowało się 16 druków wydanych w warszawskiej oficynie jezuickiej. Głównie są to także książki religijne, w tym kazania na różne okazje. Największa ilość druków znajdujących się w omawianym zbiorze wydana została po 1762 roku. Stanowi to jednocześnie odzwierciedlenie ogólnej produkcji wydawniczej warsztatu, ukazuje bowiem intensywny rozwój

¹¹ *Jezuici Warszawa...*, s. 144–146.

¹² W. Gramatowski: dz. cyt., s. 543.

oficyny, jaki nastąpił po objęciu stanowiska prefekta przez Franciszka Bohomolca¹³. Biblioteka posiada 26 dzieł z tego okresu, część z nich występuje w kilku egzemplarzach. Zakres tematyczny tych druków jest nieco szerszy: pojawiają się dzieła literackie, a także poświęcone zagadnieniom politycznym, historycznym, diariusze sejmowe.

2. Ogólna tematyka druków

Tematyka starych druków jezuickiej oficyny zgromadzonych w Bibliotece Śląskiej jest różnorodna, najwięcej z nich dotyczy zagadnień religii i historii. Dzieła o treści ogólnoreligijnej miały służyć pogłębieniu pobożności, wzmacnianiu wiary, zawierały wskazówki religijne, etyczne i moralne. Wśród takich wydawnictw znajdują się teologiczne wywody autorstwa Jakuba Bartołta *Corona Decennii Explanationi Theologiae moralis utriusque lectionis impensi...*, wydane w Warszawie w 1726 roku (sygn. 230557 I). Podobne cele przyświecały wydawnictwu zbiorów modlitw i pobożnych rozważań czy rozmyślań, jakim są m.in. wydane w 1728 roku *Medytacje na różne wybrane z Pisma Świętego Texty, na Każdy Dzień w Roku...* Paolo Segneri, tłumaczone na język polski przez Michała Wiśniowieckiego (sygn. 231776 I), oraz Jana Stanisława Wujkowskiego *Kontrowersye Polskie abo Prawda Otwierająca Dyssydeńskie oczy do Poznania prawdy prawdziwey...* z 1737 roku (sygn. 223397 II), z ryciną przedstawiającą wizerunek Matki Boskiej patronki cystersów. W kolekcji znajdują się także dzieła mówiące o sztuce kaznodziejskiej, m.in. Luisa de la Puente *Monita Spiritualia Selecta... Ad usum Concionatorum, et Religiosos adhortantium* z 1723 roku (sygn. 230903 I).

Ważną rolę w oddziaływaniu na wiernych odgrywały kazania głoszone przy różnych okazjach, czasami powiązane z okolicznościowym nabożeństwem. Wydawano także zbiory kazań na cały rok, z uwzględnieniem niedziel i świąt. W Bibliotece Śląskiej znajdują się m.in. kazania Atanazego Ludwika Kierśnickie-

¹³ *Jezuici Warszawa...*, s. 139.

go *Wolny głos mow niedzielnych...*, wydane w warszawskiej oficynie jezuickiej w 1727 roku (sygn. 229194 I), zawierające m.in. kazanie na niedzielę adwentową, niedzielne kazanie połączone z wystawieniem obrazu Najświętszej Maryi Panny, a także z aktem koronacji obrazu Matki Boskiej Kodeńskiej. Inne kazanie prowincjała franciszkanów w Polsce Jerzego Ludwika Miske *Pamięć Smiertelnosci abo Załobne Kazanie...* (sygn. 235023 III) zostało wygłoszone 26 marca 1729 roku na pogrzebie księdza Piotra Drogoszewskiego, wikariusza prowincji mazowieckiej, przeora generalnego konwentu dominikanów w Warszawie. Biblioteka posiada także dwa egzemplarze *Kazania Na Seymie Ordynaryinym Warszawskim Roku Pańskiego 1760*, wygłoszonego przez Macieja Józefa Łubieńskiego (sygn. 224292 III, 235616 III).

Wśród dzieł religijnych w zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się też druki polemiczne w stosunku do innych wyznań, m.in. dzieła Jana Poszakowskiego *Historya Kalwinska, O Początkach, progresie y upadku tey Sekty we Francyi...*, pochodząca z 1747 roku (sygn. 229988 I) oraz *Konfessya Albo wyznanie Wiary Jednostaynym konsensem y zgodą wszystkich Zborów Kalwińskich Ułożone...* z 1742 roku (sygn. 230635 I). Nabożeństwo do Matki Bożej miało upowszechnić dzieło Francisca Ariasa *Gwiazda Zaranna Na Horyzoncie Polskim nowo Wschodząca...* (sygn. 231496 I), wydane wcześniej w językach hiszpańskim, włoskim, francuskim i łacińskim, a następnie przetłumaczone na język polski przez kapłana zakonu marianów. Wydrukowane w jezuickiej oficynie w 1749 roku, zawiera wizerunek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanego Poczęcia i koronkę do NMP. Kultowi Matki Bożej poświęcona jest również praca Jana Fryderyka Sapiehy, kanclerza wielkiego litewskiego, *Monumenta Albo Zebranie Starozytnych Ozdob Przenayswiętszey Bogarodicy Panny Maryi W dawnym wielce Obrazie, Kodeńskim...* Najpierw w 1721 roku wydana była po łacinie (sygn. 224228 III, 235976 III), przekład na język polski ukazał się dwa lata później (sygn. 221102 I). W pierwszym tomie łacińskiej wersji dzieła znajduje się duża rycina miedziorytowa przedstawiająca obraz Matki Boskiej Kodeńskiej.

Na uwagę zasługuje też dzieło Jana Fryderyka Sapiehy *Annotacye Historyczne o Początku, Dawności, Zaczności Heroicznego Y Wielce Sławnego W Krolestwie polskim Orderu Kawalerow Białego Orła...*, wydane w 1730 roku po polsku (sygn. 221101 I) oraz po łacinie (sygn. 900252 I). Mimo adresu wydawniczego „Coloniae apud Adamum Cholinum”, łacińska wersja tego druku wyszła spod pras warszawskich jezuitów. Dzieło to przedstawia historię Orderu ustanowionego przez króla Augusta II w 1705 roku, zawiera życiorysy uhonorowanych Orderem oraz opisy ceremonii przyjmowania nowych kawalerów. Jako jeden z nielicznych druków jezuickich posiada nieco bogatszą szatę graficzną. Obie wersje językowe zawierają ryciny sygnowane przez Jana Surmackiego, przedstawiające m.in. odmiany Orderu Orła, portrety polskich władców oraz herb Sapiehy.

W latach największego rozwoju oficyny, w okresie prefektury Franciszka Bohomolca, spod jej pras wyszło wiele druków o tematyce historycznej, przypominających i wysławiających dzieje ojczyzny oraz jej bohaterów. Służyć miały one nauce, patriotycznemu wychowaniu i kształceniu wzorowych postaw obywatelskich¹⁴. Ciekawą inicjatywą wydawniczą z tego okresu było wydanie *Zbiorów dziejopisów polskich*. Seria tłoczona specjalną czcionką sprowadzoną z zagranicy nie cieszyła się jednak wielkim powodzeniem. Mimo wielkich nadziei związanych z drukiem tych pozycji oraz wprowadzonej subskrypcji i ogłoszeń nie znalazły one nabywców. Świadczy o tym fakt, że w kilka lat po wydaniu *Zbioru...*, podczas spisывania majątku jezuitów po kasacie zakonu, w drukarni znajdowały się wszystkie tomy tego dzieła¹⁵. Biblioteka Śląska posiada całość serii *Zbioru dziejopisów...*, w skład której wchodzi: *Kronika Marcina Bielskiego*, wydana w 1764 roku (sygn. 42668 III), *Kronika Sarmacyi Europejskiej Aleksandra Gwagnina* z 1768 roku (sygn. 17867 III), *Kronika Marcina Kromera*, wydrukowana w 1767 roku (sygn. 10055 III) oraz *Kronika Macieia Strykowskiego*, wydana w 1766 roku (sygn. 224135 III, 224229 III).

¹⁴ W. Gramatowski: dz. cyt., s. 547.

¹⁵ *Jezuici Warszawa...*, s. 141.

Tematyce historycznej poświęcone są także inne publikacje wydane w drukarni jezuickiej, m.in. pochodzące z 1763 roku *Zebranie Polityczne albo Krotki Opis Rożnych Panowania Polskiego odmian ...* Pyrrhysa de Varille (sygn. 220970 I) oraz *Historia Odmian Zaszłych w Panstwie Rossyiskim...* Jacques'a Lacombe, w tłumaczeniu Grzegorza Kniazewicza z 1766 roku (sygn. 224136 III, 224229 III, 224691 III), wydana w dwóch wersjach: jako samoistne dzieło oraz dołączone do drugiego tomu *Zbioru dziejopisów...* Niedużymi drukami historycznymi są *Opisanie Krotkie Panstwa Tureckiego* Franciszka Bohomolca pochodzące z 1770 roku (sygn. 70096 I), opracowane na podstawie *Monarchii tureckiej* Paula Ricaut¹⁶, a także dedykowane Adamowi Czartoryskiemu *Dzieie Krolestwa Polskiego Krotko Lat Porządkiem Opisane...* Friedricha Augusta Schmidta, które ukazały się nakładem Michała Grölla w oficynie jezuickiej w 1766 roku (sygn. 71360 I, 220392 I). Biblioteka Śląska posiada dwa egzemplarze dzieła Schmidta, z umieszczonymi przed dedykacją miedziorytowymi winiętami, przedstawiającymi obelisk, na którym umieszczono sentencję na cześć księcia Adama Czartoryskiego. Winiety zaprojektowane zostały przez Jana Albertrandiego, a rytowane przez Michaela Keyla.

Na uwagę zasługuje też *Historia Polityczna Panstw Starozytnych...* (sygn. 227883 I, 10746 I, 220953 I), dzieło kilku autorów dedykowane królowi Stanisławowi Augustowi. Początkowo wydawane było (od kwietnia 1772 roku) jako dodatek do gazet w każdą sobotę. W formie książkowej planowano wydać dwa tomy *Historii...* Niestety, z braku prenumeratorów, a tym samym funduszy, wydano tylko tom pierwszy. Biblioteka Śląska posiada trzy egzemplarze tego druku. Na jednym z nich (sygn. 227883 I) znajdują się odręczne notatki, rozwiązujące i wyjaśniające inicjały autorów poszczególnych rozdziałów, m.in.: „Pisał o zwierzchności Krajowej w powszechności Karol Wyrwicz jezuita, a potem Opat Hebdowski”; „Pisał o Egipcie Waleryan Piwnicki, miecznik Ziem Pruskich”; „Pisał to Walenty Sobolewski podkomorzy Warszawski”; „Pisał to Michał Skrzetuski staro-

¹⁶Tamże, s. 141.

sta Mogielnicki”; „Pisał to Józef Szymanowski kasztelanic Rawski”; „Pisał to Adam Naruszewicz Jezuita, potym Biskup Smoleński”.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się również dzieła reprezentujące obfitą, szczególnie w pierwszym okresie działalności, produkcję panegiryczno-okolicznościową. Adresatami tych dzieł były najczęściej osoby zasłużone dla zakonu jezuitów, m.in. rodzina Ogińskich w druku Andrzeja Pezarskiego *Annibal Ad Portas, Vlodimirus Monarcha Russiae... Oginsciana Domus*, wydany w 1732 roku (sygn. 227887 I), Szembekowie w druku *Gniazdo Sławy Wielkich Domow Podkomorzyny w Herbowym Szembekow kwietniu uwite...*, który ukazał się w Warszawie w 1738 roku (sygn. 224297 III). Publikacjom panegirycznym często towarzyszyły rozważania genealogiczne, niekiedy z tablicami genealogicznymi. Tak jest w przypadku dzieła Adama Ignacego Naramowskiego *Signatores regni signata meritorum laude* z 1727 roku (sygn. 227817 I), zawierającego genealogie dobroczyńców zakonu, m.in. Ossolińskich, Józefa Mniszcha czy Stefana Potockiego. Historię rodu Hozjuszów zawiera niewielki druk *Liber Passus ad Quosvis Honores Characteristico Hosiorum...*, wydany w 1733 roku z okazji ingresu w katedrze poznańskiej biskupa Stanisława Józefa Hozjusza (sygn. 224289 III). Historię domu saskiego przedstawia Gabriel Nurkiewicz w pracy *Genealogia Directae Lineae Augustae Domus Saxonicae...*, wydanej w 1739 roku (sygn. 235712 III).

Niewielką grupę w omawianej kolekcji stanowią dzieła skierowane do uczniów kolegów, mające w myśl Bohomolca służyć kształceniu społeczeństwa. Z ostatnich lat przed kasatą zakonu pochodzą m.in. druki wydane „Ku pożytkowi narodowej młodzi” autorstwa Karola Wyrwicza: *Geografia Czasow Terazniejszych...* z 1768 roku (sygn. 228289 I) oraz *Geografia Powszechna Czasow Terazniejszych...*, wydana w 1773 roku (sygn. 220408 I, 227234 I), przygotowane w formie pytań i odpowiedzi. Ponadto z inicjatywy księcia Adama Czartoryskiego, dla potrzeb Korpusu Kadetów, spod pras jezuickiej oficyny w 1771 roku wyszło dzieło w języku francuskim *Cours De Belles Lettres Distribue Par Exercices...* (sygn. 232293 I).

Rozwojowi i wychowaniu młodzieży służyć też miały dzieła literackie, które w oficynie kierowanej przez Franciszka Bohomolca wychodziły w sporej ilości. Ukazywały się dzieła dawnych pisarzy polskich, „przypominające o literackiej wartości spuścizny przeszłych wieków i podkreślające znaczenie tradycji”¹⁷. Do wielu z nich sam Franciszek Bohomolec – poeta, komediopisarz, publicysta i tłumacz – pisał przedmowy, w których podkreślał moralne wartości tych utworów. W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajduje się wydane w Warszawie w 1768 roku dzieło *Jana Kochanowskiego Rymy Wszystkie w Jedno Zebrane...* (sygn. 223104 II), z dołączoną biografią poety i przedmową napisaną przez Bohomolca. W 1769 roku z inicjatywy Bohomolca ukazał się również druk *Mathiae Casimiri Sarbiewski E Societate Jesu Opera Posthuma* (sygn. 220507 I) z komentarzem wydawcy i życiorysem Macieja Kazimierza Sarbiewskiego. Prócz prac polskich autorów wychodziły również utwory pisarzy starożytnych, m.in. ukazały się *Mowy Cycerona Przeciwko Katylinie i za Markiem Marcellem*, w przekładzie Ignacego Nagurczewskiego z 1763 roku (sygn. 220605 I, 17128 I, 231772 I) oraz *Kaia Korneliusza Tacyta Dzieła Wszystkie*, w tłumaczeniu Adama Stanisława Naruszewicza (sygn. 10651 I, 231735 I, 221249 I). Pierwszy tom tego dzieła wydany został w 1772 roku, tom drugi wyszedł w następnym roku. Biblioteka Śląska posiada również dwa kolejne tomy dzieł Tacyta, które Bohomolec wydał już w Drukarni Nadwornej (tom trzeci w 1776, a czwarty w 1783 roku).

W omawianym okresie z warszawskiej drukarni wychodziły też druki urzędowe i prawnicze. Wśród wydawnictw jezuickiej oficyny w zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się cztery egzemplarze diariuszów sejmowych: *Diaryusz Seymu Coronationis [...] Roku Pańskiego 1764* (sygn. 224909 III), *Diaryusz Seymu Convocationis Siedmio-Niedzielnego Warszawskiego [...] R. P. 1764* (sygn. 72325 III), *Diaryusz Seymu Electionis Między Wsią Wolą y Miastem Warszawą odprawionego [...] R. P. 1764* (sygn. 72325a III), w którym zamieszczono plan pola elektoralnego, szopy i okopów, oraz *Diaryusz Seymu Walnego Ordynaryjne-*

¹⁷ Tamże, s. 142.

go *Odprawionego w Warszawie Roku 1766...* (sygn. 235545 III). Ponadto w 1764 roku jezuita wydał drugą część pracy Szczepana Sienickiego *Sposob Nowo-Obmyslony Konkludowania Obrad Publicznych, dla utwierdzenia Praw Kardynalnych Wolności* (sygn. 227056 I). Część pierwsza i trzecia tego dzieła wydana została w tym samym roku w Łowiczu w Drukarni Prymasa Arcybiskupa Gnieźnieńskiego.

Kasata zakonu przerwała produkcję wydawniczą oficyny jezuickiej. Część zaplanowanych wydawnictw Franciszek Bohomolec mógł jeszcze zrealizować, pozostając na swoim stanowisku w zmienionej już Drukarni Nadwornej.

3. Proweniencje druków Biblioteki Śląskiej

Zgromadzona w Bibliotece Śląskiej kolekcja starych druków wydanych przez warszawską oficynę jezuicką nie stanowi zwanego zbioru. Kompletowano ją niemal od początku istnienia biblioteki. Druki te trafiły do biblioteki różnymi drogami i w różnym czasie. Świadectwem tej drogi są pozostawione na wielu z nich noty proveniencyjne, wpisy i pieczętki wcześniejszych właścicieli.

Ustalenie pochodzenia książek czy poprzednich ich właścicieli nastęrcza niekiedy wiele kłopotów. Tylko niewielka część druków posiada np. wklejone ekslibrisy, w niektórych natknąć się można na rękopiśmienne noty proveniencyjne, pieczętki właścicieli czy dedykację dla biblioteki. Na niektórych egzemplarzach, niestety, nie ma żadnych znaków własnościowych, dlatego niemożliwe jest ustalenie ich pochodzenia. Na części woluminów, chociaż widnieją noty rękopiśmienne, są one nieczytelne lub zamazane, a pieczętki starannie wywabione.

Wśród publikacji warszawskiej drukarni jezuickiej największą część pochodzi z kupna, najpóźniejszy zakup datowany jest na 2001 rok. Pojedyncze nabytki pochodzą z lat trzydziestych XX wieku. Na części tych dzieł znajdują się znaki własnościowe wcześniejszych właścicieli. Jeden egzemplarz, Aleksandra Gwagnina *Kronika Sarmacyi Europejskiej z 1768 roku* (sygn. 17867 III), został zakupiony dla Biblioteki Sejmu Śląskiego

w Rybniku w 1931 roku. Dwa woluminy pochodzą ze zbioru Gorlina, kupionego w 1934 roku w Warszawie. Dodatkowo na jednym egzemplarzu od Gorlina, druku Friedricha Augusta Schmidta *Dzieje Królestwa Polskiego krótko lat porządkiem opisane*, wydanym w 1766 roku (sygn. 71360 I), pozostawili swoje wpisy i pieczętki poprzedni właściciele: „S. F. Degoute”, „X. Dyniewicz”¹⁸, „Owidzki”¹⁹ oraz Celińscy z Cekowa. Na druku Mikołaja Zalasowskiego, *Jus Regni Poloniae...*, drukowanym w latach 1741–1742 (sygn. 37589 III), kupionym w 1938 roku w Lamusie Heraldycznym w Warszawie zachowały się ekslibrisy hrabiego Konstantego Tyszkiewicza oraz Biblioteki Łohoyskiej z Białorusi.

Dzięki dokładnym notatkom prowadzonym na odwrocie kart tytułowych niektórych druków, szczególnie tych kupionych jeszcze przez Bibliotekę Sejmu Śląskiego w latach trzydziestych XX wieku, łatwiej można obecnie prześledzić kiedy, gdzie oraz za jaką cenę dokonano zakupów. Znaczną część starych druków nabyto w antykwariatach krakowskich i warszawskich. Większość zakupów pochodzi z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Na uwagę zasługuje przynajmniej część dzieł, na których spotyka się proveniencje poprzednich właścicieli. Na druku Jakuba Kazimierza Haura *Oekonomika ziemianska generalna...* wydanym w 1757 roku (sygn. 235273 III), a kupionym w 1963 roku w antykwariacie krakowskim, widnieje odciśnięcie suchej pieczęci Józefa Brodowicza, radcy leśnictwa z województwa stanisławowskiego, mieszkającego pod koniec życia w Krakowie²⁰. Na kartach dzieła René Auberta Vertota, *Historia rewolucji zaszłych w rządach Rzeczypospolitej Rzymskiej...*, wydrukowanego w 1736 roku (sygn. 235593 III), kupione-

¹⁸ Być może jest to wpis księdza Teodora Dyniewicza (1802–1858), kanonika kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej.

¹⁹ Joachim Owidzki (1754–1830) był posłem na Sejm Księstwa Warszawskiego, prezesem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie.

²⁰ Szerzej o księgozbiórze Józefa Brodowicza i przedwojennych związkach Biblioteki Śląskiej ze Lwowem zob. B. Maresz: *Ze Lwowa do Katowic. Przedwojenne księgozbiory lwowskie i kresowe w Bibliotece Śląskiej*. Katowice 2002, s. 43–54.

go także w Krakowie rok później, widnieją pieczęta i nalepka Biblioteki Oborskich hrabiego Wacława Oborskiego z Mielca²¹.

Obszerne notatki oraz dwie pieczętki wcześniejszego właściciela zachowały się na kupionym w 1962 roku w Bielsku-Białej druku Piotra Tomasza Wiśniowskiego *Fasciculus spinarum inter pungentes...*, wydanym w 1732 roku (sygn. 227026 I). Z notatek wnioskujemy, że Benedykt Skarbek Ważyński „skarbnny Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosta tyrkiszlański, chorąży petyhorski królewicza Augusta, rotmistrz telszewski” nabył książkę do swojej biblioteki 8 grudnia 1738 roku, być może od Michała Skarbka Ważyńskiego²². Kolejny wpis Ważyńskiego w języku łacińskim pochodzi ze stycznia 1744 roku. W ostatniej notatce napisanej po polsku Ważyński informuje, że czytał książkę w Mereczu w marcu i kwietniu 1748 roku.

Proweniencja z osiemnastego wieku zachowała się również na pracy Jakuba Bartołta *Corona Decennii Explanationi Theologiae moralis utriusque lectionis impensi...*, wydanej w 1726 roku (sygn. 230557 I). Na werso karty tytułowej widnieje pieczęć z inicjałami „FDS” oraz tekstem: „Dominicus Siwicki Ordini Praedictorum Provinciae Litvaniae Frater”. Takie znaki własnościowe na wielu swoich książkach pozostawił Dominik Siwicki, przeor i prowincjał zakonu dominikanów, założyciel ok. 1762 roku księgozbioru konwentu grodzieńskiego²³. Również na druku Jana Zrzelskiego *Trakt do Nieba Niegdyś Śladami Świętych Pańskich Utorowany...* z 1747 roku znajdują się wpisy rękopiśmienne z osiemnastego wieku, odzwierciedlające historię książki (sygn. 230876 I). Na wyklejce górnej widnieje wpis: „Bibliotheca Thadej Ogiński Castellani Trocensis”. Wpisy poniżej i na stronie tytułowej z maja 1759 roku wskazują kolejnego właściciela druku – klasztorną bibliotekę Zakonu Świętej Trójcy w Mołodecznie: „Illustrissimi Fundaris p[ro] Bibliotheca Convent[us] Mołodecensis Ord. [Sanctissimae]T[rini]t[at]is

²¹ J. Skrzypczak: *Pałac Oborskich w Mielcu*. Mielec 2008.

²² O historii rodu Skarbków-Ważyńskich zob. *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów i ludzi*. Zebrał i wyd. C. Jankowski. T. 1. Kraków 1896, s. 341–355.

²³ M. Brensztejn: *Dionizy Paszkiewicz. Pisarz polsko-litewski na Żmudzi w pierwszej połowie XIX wieku*. Wilno 1934, s. 65, 103, 105.

R. Cap. 1759 d 20 mai²⁴. Tadeusz Ogiński kasztelan trocki był bowiem fundatorem klasztoru zgromadzenia trynitarzy w Mołdecznie w 1758 roku²⁴, być może przekazał zakonowi również fragment biblioteki. Poza tymi notatkami na wyklejce jest jeszcze, zapewne późniejsza, naklejka wileńskiej biblioteki publicznej. Do Biblioteki Śląskiej książkę nabyto w 1972 roku, niestety trudno określić, gdzie dokonano zakupu.

Część druków w omawianej kolekcji, pochodzi z księgozbiorów przekazanych Bibliotece Śląskiej tuż po wojnie przez Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych. Jednym z nich jest *Geografia powszechna czasow terazniejszych* Karola Wyrwicza z 1773 roku (sygn. 220408 I), w której na górnej wyklejce znajduje się dedykacja autora najprawdopodobniej dla biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego, zaś na stronie przytytułowej nalepka-ekslibris Muzeum Pokuckiego im. Starzeńskich w Kołomyi oraz pieczętka Biblioteki Mogielnickiej. Księgozbiór Muzeum Pokuckiego był związany z Biblioteką Mogielnicką, dlatego często te dwa znaki własnościowe występują jednocześnie²⁵.

Wśród zbiorów zabezpieczonych najliczniej reprezentowana jest biblioteka rodziny Szembeków z Poręby koło Chrzanowa. Był to zamknięty, prywatny, rodzinny księgozbiór o charakterze rodowym, zawierający dzieła pisane przez członków rodu, im dedykowane lub należące kiedykolwiek do kogoś z rodziny. W Bibliotece Szembeków znajdowało się wiele dzieł religijnych, historycznych, literackich i prawniczych. Największe zasługi w tworzeniu tego księgozbioru miał Józef Szembek, kapitan napoleoński oraz jego wnuk Jerzy Szembek, biskup płocki. Swoje książki w większości oznaczali pieczętką-faksymile podpisu: „Z Biblioteki J. Szembeka”²⁶. Poza proveniencją Szembeków

²⁴ A. Witko: *Trynitarze*. Kraków 1999, s. 134.

²⁵ O fragmentach tej kolekcji zachowanej w zbiorach Biblioteki Śląskiej zob. W. Wojciechowski: *Stare druki Biblioteki Mogielnickiej Starzeńskich i księgozbioru Muzeum Pokuckiego w Kołomyi w zbiorach Biblioteki Śląskiej*. W: „Książnica Śląska”. T. 25, Katowice 1994, s. 27-52.

²⁶ J. Berger-Mayerowa: *Broszury i druki ulotne z XVII–XVIII w. z księgozbioru Szembeków*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1957, nr 12A, s. 35–38.

dwa dzieła: *Historia odmian zaszłych w państwie Rossyiskim...* Jaquesa Lacombe oraz *Kronika Macieia Strykowskiego...*, wydane w 1766 roku w jednym woluminie (sygn. 224229 III), posiadają pieczętkę: „Bibliothek des Zentral-Institut für Oberschlesische Landesforschung”, która wskazuje na to, że księgozbiór ten w czasie II wojny zagarnięty został przez Niemców²⁷. Inne dwa niewielkiej objętości druczki na oprawie z ozdobnego niebieskiego papieru mają odcisniętą złotą pieczętkę: „Szembek”.

Tylko kilka dzieł posiada pieczętkę Biblioteki Sejmu Śląskiego, świadcząca o tym, że trafiły do Biblioteki Śląskiej w pierwszych latach jej działalności (do zmiany nazwy w 1936 roku). Wydane w 1763 roku *Mowy Cycerona przeciwko Katylinie i za Markiem Marcellem...*, w tłumaczeniu Ignacego Nagurczewskiego (sygn. 17128 I), na odwrocie karty tytułowej posiadają wpis: „Biblioteka im. Hr. Baworowskiego, Lwów 1932”, co potwierdza kontakty Biblioteki Sejmu Śląskiego z bibliotekami lwowskimi²⁸. Dodatkowe znaki własnościowe na stronie tytułowej świadczą o przynależności do wcześniejszych właścicieli (wpis „Szynkowski” oraz „Win. Krzymieniewski”).

Warto wspomnieć jeszcze o kilku kolejnych notach proveniencyjnych. Na dwóch książkach z warszawskiej oficyny jezuickiej znajdują się pieczątki: „Z duplikatów Biblioteki X.X. Czartoryskich”. Ponadto na druku pochodzącym z 1772 roku, *Historii politycznej państw starożytnych...* (sygn. 227883 I) zachował się wpis: „Własność T. P. N. na Śląsku”. Księgozbiór Towarzystwa obejmował m.in. zbiory dwóch bibliotek zlikwidowanych poza granicami kraju: Biblioteki Polskiej w Rumunii oraz Biblioteki Polskiej w Wiedniu. W 1934 roku Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku dużą część swoich zbiorów podarowało Bibliotece Śląskiej²⁹. Na drugim woluminie z Biblioteki Czarto-

²⁷ *Biblioteka Śląska 1922–1972*. Pod red. Jana Kantyki. Katowice 1973, s. 160–161.

²⁸ O Bibliotece Baworowskich zob. B. Maresz: *Ze Lwowa do Katowic...*, s. 33–34.

²⁹ *Sprawozdanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku za lata 1934–1935*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”. T. 5. Katowice 1936, s. 396–399.

ryskich, kazaniu Jerzego Ludwika Miske *Pamięć śmiertelności albo żałobne kazanie...* (sygn. 235023 III) ogłoszonym w 1729 roku, widnieje wcześniejsza nota rękopiśmienna: „Antonio Trewani Gvardiano Łagievnicensi”³⁰.

Na stronie tytułowej pracy Jana Poszakowskiego *Historia Kalwńska, O Początkach, progresie y upadku tej Sekty we Francji...*, wydanej w 1747 roku (sygn. 229988 I) zachował się wpis warszawskiego kolegium pijarskiego: „Biblioth. Coll. R. Varsav. Schol. Piar 1800”. Trudno natomiast ustalić, w jaki sposób książka znalazła się w zbiorach Biblioteki Śląskiej, ponieważ nie ma żadnych innych not ani pieczętek. Łatwiej odczytać drogę dzieła Benedykta Chmielewskiego *Zbior Krotki Herbow Polskich...* z 1763 roku (sygn. 227126 I). Trafił do Biblioteki Śląskiej ze Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych, zaś na karcie tytułowej posiada wpis Kajetana Florkiewicza, senatora Rzeczypospolitej i prawnika z Młoszowej, a stanowi zapewne część biblioteki rodowej, którą Niemcy rozgrabili w czasie II wojny światowej³¹.

Tylko jeden druk w omawianej kolekcji, *Gwiazda Zaranna Na Horyzoncie Polskim nowo Wschodząca...* Francisca Ariasa, wydany w 1749 roku (sygn. 231496 I) trafił do zbiorów biblioteki poprzez dar. Na jego kartach widnieją pieczętki-faksymile podpisu dr. Józefa Rostka, śląskiego lekarza, założyciela kilku stowarzyszeń polskich, działacza społecznego i redaktora „Nowin Raciborskich”³².

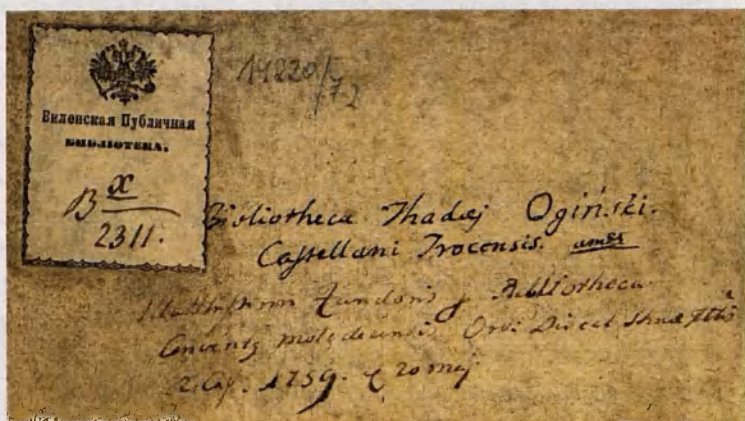
Opisane powyżej stare druki, wydane w warszawskiej oficynie jezuickiej, wychodziły najczęściej na średniej jakości papierze, wykonane były niezbyt starannie czy estetycznie. Zdecydowana większość tych dzieł posiada bardzo skromną szatę graficzną, niekiedy pojawiają się drzeworytowe herby

³⁰ Antoni Trewani, najpierw gwardian lubelskiego konwentu franciszkanów, był następnie przełożonym klasztoru w Łodzi Łagiewnikach, zob. P. Mielczarek: *Łagiewniki. Kościół i klasztor Franciszkanów*. Niepokalanów 1995, s. 86.

³¹ J. Brzózka: *Dzieje rodziny Florkiewiczów herbu Ozdoba z Młoszowej w XIX w.* Kraków 2006.

³² K. Brożek: *Józef Rostek 1859–1929*. Katowice 1982.

i ozdobne winiety, sporadycznie spotkać można miedziorytowe ryciny. Często występują pomyłki w paginacji, niekiedy zdarzają się przestawione składki. Można uznać, że ta kolekcja jest reprezentatywnym zbiorem ukazującym dorobek wydawniczy całego okresu istnienia drukarni przy kolegium jezuickim w Warszawie.



XVIII-wieczne proveniencje na drukach J. Bartołta Corona *decennia explanationi*... oraz J. Zrzelskiego *Trakt do Nieba*...



W Jmie Oycy y Syna y Duchu Świętego Amen.
Oczye nasz korci wsi w Niebroszech &c.

Wspan. Fanno

Marye Bi- Ri Bolej
pefna Fan a taby hio
gofno moad Ty mieday
Niewiastka, y błogofawina
Owoc żywota Twego JESUS,
Świeta MARYA MATKO Boia.

Nayczy- sira.
Naycollro- pnieyza.
Naypo- komleyza.
Naywier- nieyza.
Naynabo- żnieyza.
Naypofo- fa nieyza.
Nayu- bozfa.
Naycier- plieyza.
Naylito- ściwfa.
Naybole- śnieyza.

Modi się za nami grae Gromi, taras y w galej
Amerci na- fity Amen.

Pr. Chwała Oycu y Synowi y Duchowi Świętemu
B. Jik była ad poczęciu y teraz &c.

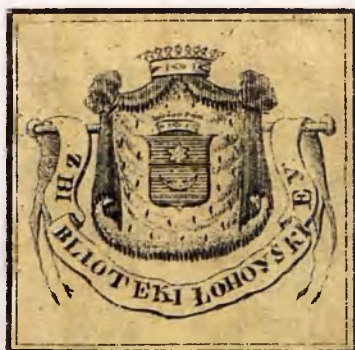
Wizerunek NMP Niepokalanego Poczęcia i koronka do NMP
z druku Francisca Ariasa *Gwiazda Zaranna*
Na Horyzoncie Polskim nowo Wschodząca...



JASNIE OŚWIECONY MCI
KSIĄŻĘ.

Dzieło to, które mam honor ofia-
rować, naygruntownieyszym
prawem do Wafzey Książęcy Mci
należy. Hystorya albowiem temu
X 3 tylko

Winieta Michała Grölla i rycina
na cześć księcia A. Czartoryskiego
z druku F.A. Schmidta *Dzieie*
Krolestwa Polskiego...



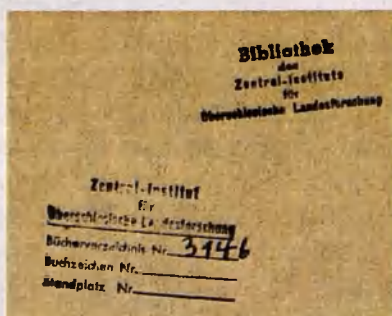
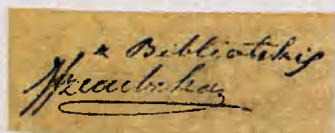
Ekslibrisy
Konstantego Tyszkiewicza i Biblioteki Łohojskiej



Ekslibris i pieczętka Biblioteki Oborskich w Mielcu



Ekzlibris Muzeum Pokuckiego
w Kołomyi oraz pieczętka
Biblioteki Mogielnickiej



Pieczętka-faksymile podpisu Józefa Szembeka
oraz pieczętka Zentral-Institut für Oberschlesische Landesforschung
na druku pochodzącym z Biblioteki Szembeków